

Szóke György

„akire csak a párt vigyáz...”

– A költő és a két pártvezér –

Írónak, költőnek nemigen jutott osztályrészülni, hogy két pártvezérrel, legfelsőbb szintű állami vezetővel is személyes nexusa lett volna. József Attila esetében tény és legenda nem mindig találkoznak össze. A legenda főként Rákosi Mátyás alakja körül szövődött.

József Attilát ismerte Kádár János is. Tartván az időrendet, Rákosi Mátyással kezdenénk.

Ami valós tény: 1931-ben, a Moszkvában megjelenő *Sarló és kalapács* című folyóiratban a moszkvai emigráció író tagjai nem átalították József Attiláról azt írni, hogy „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat.” A *Sarló és kalapács* közölte ún. platformtervezetet, folytatásokban (ha nem is a teljes szöveget) átvette Az *Út* című, Pozsonyban megjelent folyóirat is. Szerkesztőjének, Fábry Zoltánnak címezte (nem egészen bizonyított hitelű) tiltakozó levelét József Attila. „Ezt a levelet – írja egyebek között – meg kellett írnom Önnek, nehogy Ön felüljön az ellenem szóló támadásnak, még olyan formában sem, hogy az a múltra vonatkozik. Én az, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam, annak idején tagja voltam a Vági pártnak és ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatokat tettem a mozgalomnak, pusztá rokonszenvből, amennyiben Landler és néhány pesti védő között közvetítettem annak idején. Erre tanú lesz majd Rákosi Mátyás, akivel itt Pesten érintkezésben voltam, tanúm lesz Alpár[i], akivel Landlerrel és egy védővel Bécsben együtt voltam és tanúm lesz az ügyvéd annakidején. De tanúm lehet Rákosi Mátyás nővére is innen Pestről, ő tudja, hogy fivére ügyében hányszor szaladgáltam nála [sic!] (...) Rákosinak és Weinbergernek [mi már Vas Zoltán néven ismerjük] is én hordtam be hosszú ideig a fogházba, a vizsgálati fogságba az ennivalót – sőt mi több, én vásároltam.” (József Attila sokáig őrizte tárcájában a fogház pecséttel ellátott belépőkártyáját.)

Eddig a levél, és eddig hiteles a történet. A (talán konspirációs okokból) meg nem nevezett ügyvéd a költő sógora, Makai Ödön lehetett. Erre (is) utal nagymonográfiája második kötetében (*Érik a fény*) Szabolcsi Miklós. Azt is megemlíti, hogy Makai ügyvédként a valamivel későbbi, Szántó Zoltán-perben is szerepelt, s kapcsolatban állt az emigráció egyik vezetőjével, Landler Jenővel. Valamit azonban hozzá kell fűznünk. Szántó Zoltán, a kommunista párt egyik akkori vezetője emlékiratai (nem publikált) második kötetében leírja, hogy Makaitól a kommunista párt megvonta bizalmát: más ügyvédet küldtek helyette. Erre feltehetően azért került sor, mert valamilyen, a pártot érintő pénz tekintetében, melyet Makai vitt át Bécsből Budapestre, Landler nem talált mindent rendben lévőnek.

És most már kezdetét veheti a (nagy részt) kitalált történet. Németh Andor (második József Attila-könyvében, mely a *Csillag* című folyóiratban jelent meg (1947 decemberétől egy teljes éven át) folytatásokban, említi már Rákosi Mátyás találkozását József Attilával.

A folyóirat szerkesztője is Németh Andor volt. Évekkel később a kultúra hivatalos irányítói megvonták tőle bizalmukat, s a folyóirat szerkesztését is másokra bízta. (Nyilván csalódtak Németh Andorban: ennél nagyobb talán csak Németh Andor csalódása lehetett ezekben az irányítóknak, az általuk képviselt dogmatikus kultúrpolitikában.) Élete utolsó két évében vetette papírra, illetve diktálta a már nagyon beteg, nagyon depressziós Németh Andor emlékiratait. Ebben olvashatjuk: „Mikor a Csillagban elkezdtem közölni József Attila életét, beleaplikáltam egy kis anekdotát (...) A történet arról szól, hogy (...) Rákosi Braun úr néven sűrűn érintkezett Makaival, megismerkedett Attilával, és vele hosszú, beható társalgásokat folytatott (...) Ebből a kis epizódból jött létre később az a legenda, hogy Attila tulajdonképpen egész forradalmiságát Rákosinak köszönheti, a vele folytatott érdekes és mélyreható beszélgetések nyomán. Ehhez itt csak azt kell hozzátennem, hogy Attila, aki évek hosszat a legközelebbi barátom volt, és akivel a világon mindenről beszélgettünk, és természetesen a kommunizmusról is, soha egy halvány célzással sem tett említést a fentebb említett találkozásra [sic], lett légyen az B. úr vagy bárki más, holott ennek az úrnak csak a legkisebb szerepe is lett volna Attila szellemi fejlődésében, arról ő bizonyára említést tett volna előttem valamilyen formában...”

A Németh Andor által a fenti módon (1948-ban) elhintett apró történet 1948-at követően kezdett igazán kibomlani. József Jolán, aki ekkortájt újságíróskodott, interjú készített Rákosi Mátyással, ami természetesen a párt lapjában, a *Szabad Népben* jelent meg 1949. május 15-én. Az interjú nyilván időzített: aznap voltak az országgyűlési választások, hasznosnak tűnhetett az akkor már közismert költő (erősen feltételezett) találkozását Rákosi Mátyással megörökíteni. Az interjúból még az is kiderült, hogy Rákosi még a börtönből is [!] nyomon követte József Attilát, például a költő párizsi tartózkodása során felhívta rá a *L'Humanité* (a francia kommunista pártlap) figyelmét, melynek nyomán ott versei jelentek meg. (Ennek nyomát a leggondosabb kutatás során sem lehetett megtalálni...)

Nem sokkal később, 1950-ben jelenik meg József Jolán új, elsősorban az ifjabb nemzedékekre orientált könyve, *A város peremén*. A költő nővére 1940-ben megjelentetett, drámaian igaz, ma is hasznos forgatható életrajzában valós képet festett testvéréről. (Különösen áll ez az egészen korai gyermekévek, illetve az utolsó, balatonszárszói hetek hiteles és megrázó bemutatására.)

József Jolánnak ezt az első könyvét mindmáig gyakran hiába keresi az olvasó a könyvtárakban: amit eléje tesznek, az *A város peremén*...

Egy matematikai disputa közepén vagyunk, amikor is megjelenik (a legenda szerint) Makaiéknál (ahol ekkortájt József Attila is lakott) deus ex machina a (betiltott) kommunista párt egyik vezetőjeként, szigorú illegalításban Budapesten tartózkodó Rákosi Mátyás.

„A vendég (...) Attilára nézett. Mosolygott. – A végtelen csak egy tulajdonság a matematikában. Létmódja az érvényesség és nem a tárgyi létezés.” A mindentudó Rákosi szájába adott szavak valódiak, csak éppen nem Rákosi mondja, nem is mondja, hanem írja, nem ő, hanem egy levélbeli közlés, melynek szerzője Kun-Kuti Márton, a makói gimnázium (itt tanult József Attila) matematikatanára. Maga a levél megtalálható József Jolán korábbi könyvében.

De ez csak kezdete a mítosznak. Rákosit elfogják (ez igaz...). József Attila pedig „...el-sírta magát. Százazrek és milliók [a mítoszok kedvelik a kerek nagy számokat...] szorongó aggodásában Rákosi Mátyás neki még külön ügye is volt, nagy barátja és tanítója.”

„Délután versbe kalapálta feszülő indulatait.” [A vers ismert: *Te fürgeteg, te fekete vadezüst...*, csak éppen semmi köze nincsen Rákosi Mátyáshoz.] Az is kiderül a könyvből, hogy el kell jutni arra a gyönyörű tájra (eddig az idézet József Attila egyik leveléből, de ami ezután következik...) arra a gyönyörű tájra, ahová Rákosi Mátyás nyitott ablakot az ifjú Attilának (ez a betoldás viszont már csak *A város pereménben* található...).

Csakhogy... Rákosi 1956 utáni szovjetuniói kényszerlakhelyein (több is volt...) írja meg – az 1960-as években – visszaemlékezéseit (négy vastkos kötetben jelentek meg 2002-ben Budapesten). És itt eléggé részletesen írja le találkozását és kapcsolatát József Attilával. Ezekről természetesen sem József Jolán, sem Németh Andor nem tudhatott még. Óhatatlanul fölvetődik a hitelesség, illetve annak hiánya: Rákosi visszaemlékezéseiben elég sok a kitalált elem, illetve szubjektív leírás. József Attilával kapcsolatban is van benne bőven. Mégis: alapjaiban hiteles tényleírásnak minősíthetjük Rákosi negyven év múltán felidézett – és leírt, majd megjelent – emlékeit. Túlzások, gyanús mozzanatok ugyan akadnak benne, de ennek ellenére valósnak tűnnek emlékei. Egy apróság szól a hitelesség mellett: Makai Ödön – ügyvédeknek egyike – adott szállást saját lakásában Rákosinak, és ebben az időben József Attila – nővéreivel – valóban ott lakott, a Lovag utcában. Rákosi viszont másik utcanevet említ, az Aradi utcát (a két utca nem is olyan távol van egymástól). És éppen ez az aprócska tévedés teszi mégiscsak hihetővé a történetet: ha Rákosi bármely, József Attilával foglalkozó könyvet ismert volna (ezekhez szovjetunióbeli kényszerlakhelyein nemigen juthatott hozzá), helyesen említené az utca nevét. Ahogy az sem valószínű, hogy ügyvédje, József Attila sógora – akinél lakott – keresztnevét szándékosan változtatta volna meg: ugyanis Makai Ödönt következetesen Jenőnek titulálja. Picurka tévedései (emlékirataiban ilyenek tucatjával találhatók) is közrejátszanak abban, hogy sok tekintetben hitelesnek fogadhatjuk el visszaemlékezéseinek József Attilával kapcsolatos oldalait.

József Attila ekkor kis, de arányos termetű, serkedező bajuszú barna fiatalember volt, értelmes, kifejező, könnyen villogó szemekkel – írja le Rákosi a költő külsejét. Beszélgetésük akkor vált meghitté, midőn kiderült, hogy „Braun úr” jól ismeri Ady, Juhász Gyula, Babits, Ignotus verseit, írásait, sőt egyeseket személyesen is ismert. (Ez azért is hihető, mert Babitsnak Rákosi, gimnazista korában, tanítványa volt: Babits beszélgetőfüzeteiben említi – 1940-ben, amikor híret vették Rákosi kiszabadulásának –, hogy ismerte, mivel tanította). Ami viszont valószínűtlen: *„...megmagyaráztam neki, hogy költészetét körülbelül ott kell folytatnia, ahol Ady abbahagyta.* (És már jön is a vörös fark:) *Ady a magyar polgári progresszió legélenhaladóbb (sic!) költője volt, aki eljutott addig, hogy sejteni kezdte a proletáriátus történelmi szerepét (...), mely magyaráztam neki, mi az osztályharc (...)* Ő, József Attila, a forradalmi proletáriátus költője lehet...”

Nemigen hihető, hogy a lehető legszigorúbb illegalitásban Budapesten tartózkodó Rákosi ennyire elárulta volna József Attilának világnézetét, meggyőződését. Talán még az is igaz lehet, hogy *„szakadatlanul kísérgetett útjaimon, s nekem a legkülönbözőbb kifogásokhoz kellett folyamodnom, hogy távol tartsam az elvtársakkal való találkozástól.”* Rákosi letartóztatását követően viszont nehezen képzelhető el, hogy József Attila, Rákosi szerint *„a legkülönbözőbb terveken törte a fejét, hogyan lehetne engem kiszabadítani... megüzentem neki, hogy ezt hagyja abba...”* Elég valószínűtlen hogy a – természetesen gondosan figyelt – beszélők során Rákosi ilyen információkhoz jutott, illetve üzeni tudott neki. Hitelt érdemlő – idézett levelében is szót ejt róla József Attila –, hogy gyakran vitt ételt, egyebeket a fogházba Rákosinak. Az viszont már jóval kevésbé, hogy *„gondoltam arra is, hogy valamilyen módon a börtönből megszervezem anyagi támogatását”* (!) Ennyit Rákosi emlékeiről.

Van két olyan vers, melyet sokan és sokáig Rákosi ihlette versnek tekintettek. Ez pedig *a Nagy városokról beszélt a messiás vándor* és *A nagy városokat sehogysem tudom elfeledni* kezdetű. Feltételezték, hogy ezek a versek Rákosi beszámolója alapján illetve az általa meglátogatott (mivel a Komintern egyik vezetője volt) más városokat jelenítik meg. Az első, verseinek 1952-ben megjelent kritikái (vagyis teljes és kommentált) kiadása szerint *a »messzi vándor«* itt, mint az »idegen« a következő versben valószínűleg Rákosi Mátyás.” A hivatkozott forrás: az előbb említett, József Jolán által készített Rákosi Mátyás-interjú, illetve József Jo-

lán a már ugyancsak említett könyve: *A város peremén*. (Ne feledjük: ekkor ér tetőpontjára a személyi kultusz, s ekkor ünnepli az ország – élén az írókkal, akik gyűjteményes kötettel jelentkeznek (*Magyar írók Rákosi Mátyásról*) – Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapját. Negyedszázaddal később megjelent monográfiájában Szabolcsi Miklós már óvatosabb: „*talán (sic!) valóban emlékéül a Rákosival folytatott beszélgetéseknek*”... Stoll Béla pedig az általa a nyolcvanas években szerkesztett kritikai kiadásban már egyértelműen foglal állást: (Erről a két) „*versről az a feltevés született meg, hogy a költőnek Rákosi Mátyással folytatott beszélgetései hatására keletkeztek. Ezt a feltevést semmi sem bizonyítja.*”

Egészen más jellegű Kádár János ismeretsége a költővel. Maga Kádár írja le – tömören és a tényekre támaszkodva – kapcsolatukat. Érdekes módon itt nem ejt szót arról, hogy közös üzemben, az esernyőgyárban dolgozott József Attila élettársával, Szántó Judittal, és ily módon – Judit kérésére – meg is látogatta lakásukon József Attilát: olyankor, amikor erre szükség volt, és Judit nem tudott az üzemből szabadulni. Ezeket a mozzanatok csak Szántó Judit emlékirataiból ismerjük.

Kádár János rövid kis írásának sorsa sem mindennapi. Nem sokkal a Rákosi-rendszer börtönéből való szabadulása után vetette papírra emlékeit. Ezek abban a *József Attila-emlékkönyvben* jelentek meg, melyet a kormányzat – Kádár Jánossal az élen – azonnal be is tiltott (1957-et írunk), és csak évtizedek múlva juthatott el az olvasókhöz.

Emlékezéséből képet nyerhetünk a költő tevékenységéről, elsősorban a munkáskultúrában betöltött szerepéről: Kádár (miként valamivel korábban Szántó Judit) ennek kapcsán ismerte meg József Attilát, egy előadás keretében. „*Megismertem [...] egy jó elvtársat, harcos kommunistát, nagy embert, nagy költőt: az előadó József Attila volt.*” Említi a „*már akkor ismert, kedvelt verseit, a Munkásokat, a Mondd mit érlelt, a Külvárosi éjt, A város pereméit*”.

A rövid kis írásban tekintélyes helyet foglalnak el azok a részek, melyeket *vörös fark*-nak szokás nevezni. (...*A forrószívű elvtárs, a harcos, kommunista agitátor hatalmas fegyverével, ragyogó költészetével, velünk harcol az osztályharc nehéz csatáiban.*) Illetve a mozgalomban oly divatos Gorkijt, annak egyik hősét idézi, nem éppen szocreál, inkább szocromantikus jellegű hősi motívumot említ József Attiláról szólva, hasonlatként: „*Danko kitépi eleven szívét melléből, megindul előre, és magásra tartott szíve lángjával mutatja a népnek az utat a szabadság, a boldog élet felé.*”

Kádár János írja Szántó Juditról: „*Némán túrt, de mint egy felkiáltójel.*” (Az az érdekes, hogy kifejezetten polgári méltatója, Németh Andor ezzel rokon módon jellemzi Juditot: nőt ábrázoló plakáthoz hasonlítja, melynek felirata: „*Fel a fejjel, proletár! Ellenséges szemek figyelnek!*” Szántó Juditot nem szokás szavahihető forrásnak tartani. Mégis, életszerű az a jelenet, amikor Kádárt kéri meg, hogy nézzen rá az éppen nehéz lelki válságban lévő élettársára, és vigyen neki egy pakli dohányt. „*Hogy Attila és János között milyen beszéd zajlott, nem tudom. Két óra hosszat beszélgettek.*”

Egyvalami terhelheti Kádár lelkiismeretét József Attilával kapcsolatban. Ez már a Kádár nevével jelzett korszakban történt. Nyilván nem saját akaratából, hanem ekkor már haldokló egykori munkatársnője, a József Attilával hosszú éveken át (nem egészen egyértelmű, de mégis) élettársi kapcsolatot fenntartó Judit kérésére. Így került a munkásmozgalmi parcellába temetett József Attilával közös sírba. Míg jóval később, a kilencvenes években át nem temették József Attilát. Nem Judit, hanem édesanyja mellé.